

Erika Brtáňová
Slovenská Akadémia Vied, Bratislava
usllarik@savba.sk
ORCID: 0000-0003-1216-9455

Data przesłania tekstu do redakcji: 07.11.2018
Data przyjęcia tekstu do druku: 25.11.2018

Bartolomeidesov obraz osvietenškého panovníka*

ABSTRACT: Brtáňová Erika, *Bartolomeidesov obraz osvietenškého panovníka* (Bartholomeides's Portrayal of the Enlightenment Ruler). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 15. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 65–76, ISSN 2084-3011.

The intensity of the literary movement that took place in the Slovak territory integrated within the Kingdom of Hungary due to the Enlightenment policy of the ruler Joseph II can be properly illustrated by the genre-varied works of Ladislav Bartholomeides, an Evangelical priest and teacher. His first literary work *Rozmlouvání Jozefa Druhého s Matějem Prvním Korvínus řečeným v království zemřelých, 1790* (*The Conversation of Joseph II with Matthias I, Called Corvinus in the Kingdom of the Dead, 1790*) is, in the first place, a significant evidence of the impact of the antique dialogue on the Slovak literary works. Bartholomeides updates the conversation of the dead, a popular genre form of the Enlightenment literature. Based on his predecessors' assertions, he shapes the image of Joseph II as a clever and kind-hearted ruler. The Hungarian monarchs that Joseph II meets after his death defend his Enlightenment reforms. A critical reflection can be heard from Joseph's lips. In terms of the contemporary Enlightenment writing, Bartholomeides put emphasis on the aesthetic category of "ingenuity". In his attempt at an objectified interpretation of Joseph II's political actions, he appeals also to his compatriots' national sentiments. By the fact that the relationship of the Hungarian rulers with the Slavic ethnicity and its language is positive, he indirectly encourages them to cultivate their mother tongue. He gives the conversation also distinctive religious characteristics, he points out the connection between the earthly and the eternal life, since it is only immortality that gives purpose to the ruler's earthly journey.

KEYWORDS: Slovak literature; dialogue; conversation of the dead; Ladislav Bartholomeides (1754–1825); the Enlightenment ruler; Joseph II

Viacerí bádatelia sa stotožňujú v názore, že charakterizovať osvietenstvo ako epochu nie je vôbec jednoduché. Ako definícia sa ponúka známa Kantova myšlienka, ktorá hovorí, že osvietenstvo je „vykročenie človeka

*Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA 2/0043/18 Osvietenské písanie. Poetika textov Ladislava Bartolomeidesa.

z vlastnej nedospelosti” („der Ausgang des Menschen aus selbstverschuldeter Unmündigkeit”), pričom sa myslí hlavne na osobnosť filozofa a spisovateľa. Táto definícia, ktorá sa týka náboženstva, má svoje časové obmedzenie, objavuje sa totiž až v roku 1784, keď osvietená doba zakrátko končí (Greif, 2013, 9).

S inou charakteristikou osvietenstva prišiel sto rokov pred Kantom Gottfried Wilhelm Leibniz. Leibniz vidí nádej osvietenia v tom, že môže priviesť človeka k „rozumnému spôsobu života”. Tomu treba prispôbiť náboženstvo, lebo rozum a viera sa vzájomne podmieňujú, pretože Boh vytvoril najlepší zo všetkých svetov a človek len v dôvere v jeho stvorenie je schopný rozpoznať vopred stanovenú harmóniu svojho bytia. Tento Leibnizov názor zanechal v poézii 18. storočia veľmi zreteľné stopy v podobe vízie slobodných ľudí, ktorí sa učia používať svoj rozum a zároveň opúšťať svoju nedospelosť (Greif, 2013, 10). Zo slovenských literárnych tvorcov sa Leibnizovými názormi inšpiroval Augustín Doležal vo veršovanej epickej skladbe *Pamětná celému světu Tragoedia, anebožto veršovné vypsání žalostného prvních rodičů pádu* (1791), hlavne v tých častiach výkladu pozemského sveta, o ktorých biblický text bližšie nehovorí¹.

Ak osvietenstvo chápeme ako kultúru, nemožno brať do úvahy len filozofické idey a teórie, ale tiež pokusy úzkeho okruhu vzdelancov preniesť nový štýl myslenia do praktického správania ľudí. Okrem toho treba venovať pozornosť oblastiam individuálneho a spoločenského života. Do kultúry osvietenstva je situovaná aj literatúra, aby poukázala na rozpor v službe skutočnosti, ktorá je z dôvodu početných politických, pedagogických, teologických a sociálnych ťažkostí v príkrom rozpore s teoretickými pokusmi, a aby písomne vymedzila poslanie človeka, jeho morálne záväzky a nakoniec aj záľubu v peknom (Greif, 2013, 11).

Spolu s filozofiou je literatúra intelektuálnym motorom osvietenského pohybu. Na rozdiel od iných umení sa z nej stáva uprednostňované médium pedagogicko-popularizujúceho hnutia epochy, v ktorej sa úspešne a veľmi účinne propaguje estetická, morálna, svetonázorová a náboženská autonómia človeka (Beutel, 2006, 193).

Príklon k dobovému osvieteniskému racionalizmu sa u slovenských

¹ „Pokým biblia o niektorých veciach mlčí, dopĺňa túto medzeru Leibnizom, pokým hovorí o niečom, čo síce spomína aj Leibniz, no ináč dáva prednosť jej”. Münz (1961, 211).

vzdelancov prejavil v úsilí o kultivovanie štandardného jazyka a vo zvýšenej intenzite literárnej tvorby ako nevyhnutných podmienok kultúrneho rozvoja. K realizácii týchto snáh došlo aj vďaka osvietenským modernizačným reformám uhorskej panovníčky Márie Terézie a jej dvoch synov Jozefa II. a Leopolda II. Opatrenia Jozefa II., ktoré zmenili celú sústavu štátu, dostali pre svoju radikálnosť označenie jozefínska revolúcia (Mrva, 2018, 6, 121). Vydanie Tolerančného patentu (1781), nariadenia o udelení náboženskej slobody príslušníkom nekatolíckych cirkevných spoločností (luteránom, kalvínom a pravoslávny), bolo prijaté v týchto komunitách s takým veľkým nadšením, že cisár bol oslavovaný ako múdry a dobrotivý vládca. O hlbokoj odozve osvietenských iniciatív Márie Terézie a jej syna medzi evanjelicou inteligenciou svedčí vyjadrenie spisovateľa a kňaza Jozefa M. Hurbana v literárnohistorickej eseji *Slovensko a jeho život literárny* (1847), ktorá je „syntetickým prehľadom slovenskej literárnej aktivity od prvopočiatkov až po Hurbanovu súčasnosť“ (Šmatlák, 1999, 86):

Mária a Terézia a Jozef II. sú ochranní anjeli, ktorí sa nad bránou novších a nad rozvalinami starých, hrozných vekov zjavili v ligotavom blesku nebeskej slávy. Za ich panovania sa začala rozvíjať i sloboda ducha a svedomia, a táto vyviedla na denné svetlo ten požehnaný pohyb v národoch pod slávnou rakúsku berlu, aký sa začal na konci minulého storočia a dodnes stvoril také a toľké skutky literatúry, vedy a umenia. Lebo zaraz s nastúpením pokojnejších chvíľ v krajine sa začalo kráčať mužnejším krokom po pustých poliach ľudského poznania a cítenia (Hurban, 1847, zv. 2, 14).

Hoci Hurbanovo hodnotenie činov panovníckeho dvora vyznieva oslavne, netreba zabúdať, že je reakciou na zásadnú zmenu náboženských pomerov, ktorá dala podnet k väčšiemu rozmachu národnej literatúry. Nové, „osvietené“ časy vítali príslušníci obidvoch konfesií – aj protestanti aj katolíci – s nádejou, že pôvodná a prekladová literárna tvorba v slovenskom jazyku prudko vzrastie. Autor (pravdepodobne už spomínaný Augustín Doležal) príspevku *Literatura slovenská jest potřebná*, uverejneného v novovytvorenom periodiku evanjelickej inteligencie *Staré noviny literního umění* (1785–1786), ktorého cieľom bolo podporiť oživenie slovenského kultúrneho i hospodárskeho života, presvedča svojich krajanov o tom, že na pestovanie vlastnej literatúry sú pripravení, lebo k dispozícii majú nielen kultivovaný jazyk, ale disponujú aj primeraným nadaním a schopnosťami tvoriť v ňom hodnotné literárne diela:

Naše řeč slovanská, svou přirozenou krásou, příjemností a bohatstvím slov, všechny jiné živé řeči, ač nepřevyšuje, však spolu s nimi zpívatí může. Kdyby se pak domníval, že naši Slované takové lakoutky nežádají, ten se nechť rozpomene na to přísloví: ignoti nulla cupido. Ba raději za to mám, žeby ani jedna nácie nebyla jsoucejší a podle svých duchovných darů k rozšíření literního umění schopnější, jako naše slavná slovanská, kdyby jednoc jeho sladkost zakousila a měla by víceji spůsobů k fedrování svých přirozených náklonosti, nežli v samém skutku má².

Katolíckym intelektuálom sa podarilo založiť vydavateľsky zameraný spolok *Slovenské učené tovarišstvo* (1792–1800), ktorý sa pričínil o vydanie jedenástich knižných titulov v novom spisovnom jazyku, ktoré boli zamerané ľudovúchovne, národnobuditeľsky a nábožensky (Považan, 1990, 124).

Intenzitu literárneho pohybu, ktorý na Slovensku nastal, možno dobre ilustrovať prácami evanjelického kňaza a učiteľa Ladislava Bartolomeidea (1754–1825). Jeho latinské monografie (*De Bohemis Kishontensibus antiquis et hodiernis commentatio historica*, 1783, 1786; *Memorabilia provinciae Csetnek*, 1799; *Incltyi superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica*, 1806–1808), v ktorých sa zameral na výklad dejín vzdelanosti a kultúry v regióne Gemera a Malohontu, kde sa narodil a pôsobil, sú výsledkom sústredného historického, topografického, národopisného a kultúrno-historického výskumu³. V domácom jazyku skoncipoval a vydal učebnice zemepisu a prírodovedy, ktoré sú v rámci dejín vied dodnes veľmi oceňované (*Historia o Americe*, 1794; *Geografía*, 1798; *Kratičká historie přirození*, 1798). Nepovšimnuté však zostávajú jeho beletristické práce *Spis užitečný a velmi potřebný od Doktora Grobiana z upřímností učinaný, v němž napomína pilně k ostríhání svých mravův a znamenitých cností* (1784) a *Rozmlouvání Josefa Druhého s Matějem Prvním Korvínus řečeným v království zemřelých* (1790). Opomínanie týchto diel sa zdôvodňuje ich estetickou hodnotou, ktorá sa prekrýva s ich didaktickým a etickým zacielením. To však boli ciele, ktoré Bartolomeides sledoval v súvislosti s kultivovaním domáceho publika. Presadzoval totiž názor, že autori majú svojimi literárnymi prácami pôsobiť na literárny vkus čitateľov tak, aby neskôr boli schopní

²Literatura slovenská jest potřebná, a slouží k rozšíření známosti řeči německé; *Staré noviny literního umění*, 122.

³Pozri bližšie: Brtáňová, 2012, 102–114.

recipovať aj umelecky náročnejšie diela (Bartolomeides, 1990, 59). V intenciách dobového osvietenského písania v svojich beletristických textoch položil dôraz na estetickú kategóriu „dôvtipu“. Dôvtipom sa označovala v osvietenských poetikách schopnosť vedieť v rozhovore obhájiť vlastné stanoviská a svojho partnera v dialógu súčasne príjemne pobaviť⁴. V podstate išlo o uplatnenie Horatiovej zásady „utile cum dulcis“ (užitočného s pôvabným).

Bartolomeidesov pokus o literárny portrét panovníka Jozefa II. predstavoval v čase svojho vydania autorsky jedinečný čin. Autor siahol po spoločensky prítlačlivej téme, k spracovaniu ktorej mal dostatok dokumentárneho materiálu. Aktuálne udalosti zo života panovníka Jozefa II. totiž prinášala priebežne aj slovenská periodická tlač, akými boli *Prešpurské noviny* (1783–1787), určené pre mešťanov, drobných remeselníkov a obchodníkov. O tom, že redaktori novín boli nadšenými propagátormi jozefinských reforiem, svedčí úvodný článok prvého čísla, v ktorom sa vydávanie periodika v materinskom jazyku zdôvodňuje podporou panovníka⁵. Reformy Jozefa II. boli v slovenskom prostredí popularizované aj prostredníctvom tlače pražského nakladateľa Václava Mateja Krameria *Kniha Josefova, sepsaná od jistého spatřujícího osmnácté století*⁶. V príhovore k čitateľovi Kramerius vyslovuje obavu, že knihu, ktorú vydal „k poosvícení lidu katolického pověřčivého“, obsahujúcu cisárove návrhy na nápravu a obnovu rímskokatolíckej cirkvi, niektorí katolícki kňazi zakážu čítať a že jeho samotného obvinia z kacírstva⁷. Redakcia *Prešpurských novin* reagovala na Krameriovu tlač pozitívne, v krátkej

⁴Dieses Vermögen, im Gespräch eigene Standpunkte vertreten zu können und die jeweiligen Dialogpartner gleichzeitig angemessen zu unterhalten, wird im 18. Jahrhundert als „Witz“ bezeichnet; Greif, 2013, 60.

⁵„Velmi dobře to Jeho C. K. Jasnost ráčí věděti, že mnohem více užitku z umění té řeči, která jest v Jeho C. K. Jasnosti poddanstvu, nežli z té, která jest v cizích krajinách a národech, očekávati může. A tento hle, mezi mnohými jinými náležitý důvod, pohnul i nás k tomu, abychom již i my, k obecnému užitku, v našem mateřinském jazyku, nětko veřejně konali“.
Presspurské Nowiny, 1. 7. 1783, 2.

⁶Zásľuhou pražského nakladateľa Václav Matěja Krameria vyšla *Kniha Josefova* do mája 1784 v štyroch vydaniach; Považan, 1990, 40.

⁷K Čtenáři. In: *Kniha Josefova*. Sepsaná od gistého spatřujícího osmnácté století. Djlem již stále věcy, a djlem proctwj. Na způsob Biblj. Wydaná od M. W. Kraméryusa. W Praze: u Rosenmüllerských, za Jana Beránka Faktora, 1784, s. 4.

anotácii ju odporúčala svojim čitateľom ako vhodné a veľmi osožné čítanie („pro jedného každého spůsobná a velmi užitečná knížeečka“) (*Prespůrské Nowiny*, 9. 3. 1785, 152).

V rakúskej časti habsburskej monarchie spôsobil rozruch spis *Prečo ľud nemá v oblúbe cisára Jozefa?* (*Warum wird Kaiser Joseph von seinem Volke nicht geliebt?*), ktorý napísal známy a vplyvný rakúsky spisovateľ Joseph Richter (Wurzbach, 1874, 59). Richter si priazeň viedenského publika získal najmä zábavnými a poučnými divadelnými hrami a románmi (Zeyringer, Gollner, 2012, 101). V úvahe, ktorá vyšla ešte za života cisára Jozefa v roku 1787, sa usiluje odhaliť príčinu nespokojnosti obyvateľstva s reformami panovníka. Hoci konštatuje, že každý reformátor má nepriateľov a každá reforma svojich odporcov, vzápätí dodáva, že napriek tomu by si cisár mal „opäť získať srdcia nahnevaných ľudí a stať sa idolom svojho ľudu“⁸. Teda nevyratúva len záslužné činy Jozefa II., ale zmieňuje sa tiež o zbožných prianiach urodzených ľudí, čiže prichádza s principiálnou kritikou reformného úsilia panovníckeho dvora.

Zatiaľ čo Richter si pre vyjadrenie svojho náhľadu na jozefínske reformy volí formu traktátu, Bartolomeides sa prikláňa k forme dialógu. Jeho *Rozmlouvání Josefa Druhého s Matějem Korvínem v říši zemřelých* je významným dokladom o vplyve antického dialógu na slovenskú klasicistickú literárnu tvorbu. Titul diela odkazuje na populárne a v školskej praxi recipované *Rozhovory v říši mrtvých* Lúkiána zo Samosaty. Lúkiánov satirický živel však v ňom chýba⁹. Prípadnou inšpiráciou mohli byť preto skôr záhrobné rozhovory dvoch francúzskych autorov, Lúkiánových epigónov. Bernard le Bovier de Fontenelle do rozhovorov (*Dialogues des Morts*, 1683) uviedol nové postavy, rôzne dejinné osobnosti a dialógy výrazne spolitizoval. François de Salignac de la Mothe-Fénelon sa v rozhovoroch (*Dialogues des Morts*, 1718) sústredil na obhajobu kresťanského

⁸ „Kurz, Kaiser Joseph hat so viele Feinde, weil er Reformator ist, weil jede Reform Mißvergnügte machen muss und weil selbst ein Engel vom Himmel, wenn er als Refomator zu uns Menschen herabstiege, Feinde in Menge haben würde – und doch, dächť ich, stündť es nur bei unserem großen Kaiser, die Herzen der Mißvergnügten wiederzugewinnen, der Abgott seines Volkes zu werden. – Mir geziemt es nicht, die Mittel vorzuschreiben, aber sagen darf ich, was so viele Edle im Volke wünschen“. Richter, 1787, 34. Pozri tiež Rosenstrauch-Königsberg, 1988, 75.

⁹Do poľštiny Lúkiánovo dielo preložil I. Krasicki. Pozri bližšie *Rozmowa (dialog)*, Bernacki, Pawlus, 1999, 346.

myšlienkového dedičstva¹⁰. Bartolomeidesov spis má oslavný, nie polemický tón. Oslavuje práve zosnulého cisára Jozefa II. a je tiež venovaný trojstému výročiu úmrtia kráľa Mateja I. Podľa dedikácie adresátom spisu sú Slováci, osobitne však obyvatelia hornatej Liptovskej stolice, ktorí sa tešili z priazne kráľa Mateja a medzi ktorými sa on rád zdržiaval, ako pripomína Bartolomeides na inom mieste textu.

Úvod Rozmlouvání tvorí scéna motívicky inšpirovaná gréckou mytológiou, ktorá predstavuje dôležitý estetický prvok, lebo viac sa o scenérii rozhovoru a jeho rekvizitách čitateľ nedozvie. Zosnulého Jozefa II. preváža Charón na lodičke do ríše mŕtvych. V prístave na druhom brehu Mŕtveho mora ho ako vyslanec uhorských kráľov očakáva a víta kráľ Matej, ktorému Bartolomeides prideliť úlohu hovorca. Do rozhovoru sa postupne zapájajú traja uhorskí kráľi: Arpádovec Štefan I., Ľudovít Veľký z Anjou a Vladislav Jagelovský II., reprezentujúci jednotlivé panovnícke dynastie. Na základe ich výpovedí je modelovaný obraz Jozefa II., v ktorom ide o obhajobu jeho politických činov ako veľmi progresívnych. Taktiež sa vysvetľujú niektoré skutky prítomných kráľov, rezonujúce vo verejnosti, napríklad útek Vladislava z Budína do Čiech pred vzbúrenými uhorskými stavmi. V súvislosti s touto postavou treba upozorniť na ďalší estetizujúci prvok, ktorým je jej vonkajšia charakteristika, ktorú Bartolomeides vložil do úst kráľa Mateja, Vladislavovho predchodcu na uhorskom tróne: „Vladislav byl na tvář ode mne krásnější, ale něco přisprostý, a já sem ho sobě proto tuze nevážil” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 28).

O výzore hlavných protagonistov rozhovoru, ktorými sú panovníci Jozef a Matej, v texte nie sú zmienky, sú zachytené iba ich stručné biografie, ktoré poukazujú na zhody v ich životných dátach, ako narodenie v mesiaci februári¹¹, vek a miesto skonu: obidvaja zomreli vo Viedni, Matej ako 47-ročný a Jozef ako 48-ročný. Na podobnosť ich životných príbehov, na počiatok vlády, rozhodné spravovanie krajiny, vydržiavanie stáleho vojska, niektoré obyčaje a zvyky, Jozefa upozorňuje Matej, jeho spriaznenec a obhajca: „Ovšem Císaři Veliký, my sme sobě tuze rovní, a to nejen v uradě a hodnosti, kterou sme v světě nosili a měli: ale také v regimentě a případnostech” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 28) Matej kladne hodnotí celú

¹⁰ Pozri bližšie Urváľková, 2017, 278.

¹¹ V skutočnosti sa Jozef II narodil v marci.

Jozefovu pozemskú púť a priznáva sa, že ju „z dolného sveta” vždy pozorne sledoval, najmä vojenské úspechy: „Pokud si v světě byl, vždy sem se chtivě na Tebe ptal. Tvůj regiment se mně velice líbil” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 4). Na základe vlastnej skúsenosti predpovedá spravodlivé posmrtné ocenenie Jozefových činov: „Za živobyti poznání nejsme. Nevděčnost byla odplata, kterou sme dosáhli. Mně se jen po smrti spravedlnost stála, a to se bezpochyby i při Tobě naplní” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 9).

Kladne sa o Jozefovom panovaní vyjadrujú aj ostatní uhorskí králi, ktorí mu priznávajú nielen cisársky, ale aj kráľovský titul, hoci v skutočnosti oficiálnu kráľovskú korunováciu neabsolvoval¹². Matej mu tento nesprávny krok, ktorým pobúril verejnosť, ale vyčíta: „Kdybys byl toto nepominul, byl bys snad více vykonal” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 11). V tejto súvislosti mu pripomína, že pre zachovanie pokoja v krajine a spokojnosti poddaných treba rešpektovať aj verejnú mienku. Na výzvu svojich kráľovských predchodcov začína Jozef s rekapituláciou svojho života naplneného prácou a usiluje sa ich presvedčiť, že na všeobecnom blahu krajiny a dobre svojich poddaných mu záležalo oveľa viac ako na vlastnom pohodlí a osobných potrebách: „Můj život královský, nic jiného nebyl než práce a ustávání. Všeho pohodlí sem se odřekl. Rozkoše a obveselení, a neb velmi zřídka, a neb naskrz sem neužíval. Důchodky, na osobitné mé potřeby, na nadherný pokrm, nápoj, oděv, komonství sem neobrácel, ale skrovně živ byl, vše jen proto, abych mých poddaných byl šťastných učiniti mohl” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 13). Úplne porozumenie nachádza u Mateja, ktorý sa počas svojho panovania ocitol v rovnako zložitých situáciách a musel riešiť podobné problémy, s výnimkou náboženskej otázky: „Jistá věc jest, že dobře kralovati není pohodlí, ale práce veliká; já sem toho tež dosti zakusil” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 13). Obidvaja sa zhodujú v pohľade na spôsob vlády, ktorý sa v dôsledku nevyhnutných spoločenských premien nezaobíde bez nových zákonných úprav. Jozef priznáva, že takáto názorová zhoda a podpora mu v kráľovskom úrade veľmi chýbala: „O, kdyby mnozí lidé tak smýšleli, tak bych já mé dobré mínění byl skutečně vykonal a můj plán doplnil...” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 10).

¹² Jozef bol cisárom Svätej rímskej ríše od r. 1765. Ani za českého ani za uhorského kráľa sa nedal formálne korunovať, aby nebol viazaný pri centralizácii monarchie.

Jozef poukazuje na svoju snahu o modernizáciu všetkých oblastí života v krajine. Zdôrazňuje svoj záujem o sedliacky stav, ktorý považoval za základ hospodárskej prosperity štátu. No s poľutovaním konštatuje, že práve u príslušníkov nižších vrstiev nenašiel dostatočnú podporu a primeranú odozvu na svoje aktivity: „Dost na tom, že nižších stavů lidé byli vždy v očích mých vážni a milí. Já sem věděl, že oni jsou základ všech jiných stavů, a spížiren, z které každý pokrm svůj bere. O! kdyby jen byli poznali mé dobré mínění! Kdyby aspoň nyní po mé smrti věřili, co mnozí za živobití mého nepoznali, že sem jejich přítelem byl, a jejich dobré hledal!” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 23).

Bartolomeides neopomína ani kritickú reflexiu činov Jozefa II. Kritiku však necháva zaznieť priamo z úst panovníka. Ten sa priznáva, že sa mnohokrát mýlil a nepostupoval celkom správne. Svoje omyly zdôvodňuje ľudskou prirodzenosťou a úbohosťou, s ktorou musí zápasiť aj kráľ: „Já sem se ovšem tu i tam zmýlil. K obdržení svého cíle měl sem začasté jinou cestou jít. Ale co činit? Lidé jsou k omylům nachylní, a já sem také v světě nic jiného nebyl, než člověk, ani sem se nikdy za neomilného nedržel. Králové jsou také bídní lidé” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 23–24). S touto Jozefovou skúsenosťou sa stotožňuje aj Matej, ktorý vysvetľuje, že kráľ sa niekedy môže cítiť horšie ako jeho poddaní: „Začasté bídnější nad podanní své” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 24).

Svoje pochybenie Jozef vidí hlavne v tom, že náboženskú toleranciu nepodložil zákonmi a zdanil nielen šľachticov, ale daňami zaťažil aj sedliacky stav. Ďalej hovorí o vydaní mylných nariadení, ktoré napokon museli byť odvolané, ako spoločné pochovávanie tiel vo vreciach z dôvodu ušetrenia pohrebných nákladov, ktoré bolo zrušené na odporúčanie viedenskej lekárskej rady. Matej ho presviedča, že napriek nesprávnym rozhodnutiam nebol „ukrutný a násilný panovník”, ale „skutočný otec poddaných” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 25). Jozefa sa s pokorou priznáva k tomu, že svojimi nariadeniami nevyšiel v ústrety všetkým vrstvám obyvateľstva. Jozefovo konanie Matej ospravedlňuje tým, že všeobecné dobro sa nedeje bez toho, aby sa neukrivilo jednotlivcom a skupinám: „Obecné dobré některého národu nemůže se než s krivdou privátných osob a tovaryšství napomóci” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 25).

Ako ľudomilný a dobrotivý panovník je vykreslený aj kráľ Matej, ktorý so svojimi poddanými zaobchádzal „veľmi prívetivo a vľúdne”,

a preto natrvalo zostal v ich pamäti. Sympatie si získal hlavne tým, že sa medzi nimi často pohyboval v prestrojení, aby poznal ich mienku a mohol si „vypočúť žaloby” a „oddialiť krivdy” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 20). Na ilustráciu tohto tvrdenia Bartolomeides zakomponoval do rozhovoru dva krátke žartovné príbehy, ktoré plnia funkciu estetizujúcich zložiek. Príbehy zrejme prevzal, ako sám naznačuje, hoci neuvádza presné indicie, zo zbierky *Znamenité, múdre i žartovné výroky a činy kráľa Mateja* (De egregie, sapienter et iocose dictis et factis Mathiae Regis, 1484 –1486) talianskeho humanistu Marzia Galleota, ktorý pôsobil na Matejovom dvore (*Rozmlauwánj...*, 1789, 22).

Okrem toho sa Bartolomeides usiluje vyvrátiť aj niektoré nepravdivé zvesti, rozšírené vo verejnosti, že Jozef bol príčinou tureckej vojny, alebo že Mateja otrávil jeho manželka Beatrix.

Rozhovor vypovedá o Bartolomeidesovom uhorskom patriotizme a k úcte k uhorskej vlasti nabáda aj čitateľa. Do rámca vlasteneckej edukácie náležia podrobnosti o osude svätoštefanskej koruny. Domnienky o pôvode koruny vyvracia sám kráľ Štefan, ktorý je presvedčený o jej starobylosti, o jej vyhotovení v Byzancii pre jeho otca a posvätení pápežom Silvestrom II¹³. Ďalej sa kráľ Štefan vyjadruje k prvému uhorskému zákonníku a potvrdzuje, že pri budovaní kráľovstva sa inšpiroval zákonnými normami Frankov.

Bartolomeides apeluje nielen na vlastenecké, ale tiež na národné cítěnie svojich krajanov. Poukázaním na pozitívny vzťah uhorských panovníkov k slovanskému etniku a jeho jazyku ich povzbudzuje k pestovaniu materinskej reči. Keď kráľ Matej žiada cisára Jozefa II., aby porozprával o sebe, na otázku aký jazyk má použiť, odpovedá, aby hovoril po slovensky (t. j. slovansky). Ostatní uhorskí králi s takýmto výberom jazyka súhlasia a zhodne konštatujú, že túto reč celkom dobre ovládajú: nielen Vladislav Jagelovský, ale aj Ľudovít I., ktorý sa odvoláva na svoju vládu v Poľsku, a prvý uhorský kráľ Štefan, ktorý pripomína, že v jeho kráľovstve prevažovali obyvatelia slovanského pôvodu:

Matěj: Ja síce tento jazyk znám; ale ostatní králové zde přítomní nevědí. Proším mluv slovensky. Ty tento jazyk víš, a ja také. Se Slováci sem mnoho obcházel, i je miloval, zvlášť Liptáků. V Čechách sem byl i ve vězení, z kterého sem na království povolán.

¹³ Bolo zistené, že prvý raz bola koruna použitá až pri korunováci kráľa Štefana V., ktorý bol korunovaný dvakrát v r. 1245 a r. 1270.

Má první manželka Katarína byla Češka, a tak tomu jazyku tuze sem privykl. I můj nástupník Vladislav vděčný bude, jestli v tomto jazyku s námi promluvíš.

Vladislav: Dobře, dobře.

Ludvik: Já také polským králem sem byl: a ačkoli sem Poláků nehrubě [nevelmi – E.B.] miloval, však předce slovensky i rozumím i mluvití umím.

Štěpán: Aní mně neznám není jazyk tento. Jsa uherským králem, víc sem pod svou zprávou měl Slováků, než vlastně řečených Uhrů. Aniž sem byl nepřitelem cizích mravů a jazyků. Já sem se ustanoveními a mravy mých předků tuze nevázal: ale cokde dobrého bylo buď u Němců neb Slováků, hned sem nasledoval, a mezi mých uvedl (*Rozmlauwánj...*, 1789, 9–10).

Rozmlouvání dal Bartolomeides aj výrazný náboženský akcent. Jozef II. sa po príchode do kráľovstva mŕtvych teší z toho, že jeho duch je stále živý: „Duch můj nemůže na zmár přijíti” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 5). V záhrobí ho navyše očekávají jeho rodičia, otec František II. Lotrinský a matka Mária Terézia, ktorá sa tu horlivo venuje modlitbám, a takisto aj králi vykonávajú každodennú pobožnosť: „Nábožnosť v týchto miestech se neumenšuje, ale rozmáh” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 8). Bartolomeides poukazuje na súvis medzi pozemským a večným životom, lebo nádej na večný život je aj pre kráľa veľmi podstatná, iba nesmrteľnosť dáva jeho pozemskému putovaniu zmysel: „Berly a koruny kráľovské bez ní nic nejsou než trápení. Ona jím pravou váhu a cenu dává” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 5). Až v ríši mŕtvych Jozef nadobúda pokoj a dosahuje blaženosť: „Ovšem, co sem v světě i v kráľovské císařské hodnosti neměl, to sem tu dosáhl, pokoj a uplné blahoslavenství, za čež Bohu mému navěky děkovati budu” (*Rozmlauwánj...*, 1789, 32).

Rozmlouvání končí teda optimisticky. Nazeranie na dejinné osobnosti a s nimi späté udalosti z lepšej stránky je príznakom Bartolomeidesovho autorského postoja. Z tejto perspektívy sa usiluje zachytiť výsledky politických činov Jozefa II. a ponúknuť čitateľovi ich jednoznačný, objektivizovaný výklad.

Pramene

Fontenelle, B. de (1683). *Dialogues des Morts*. Paris: Blageart.

Knihá Jozefowa. Sepsaná od gistého spatfugyjcho osmnácté stoletj. Djlem již stalé wěcy, a djlem prorocwtj. Na způsob Biblj. Wydaná od M.W. Kraméryusa. W Praze: u Rosenmüllerských, za Jana Beránka Faktora, 1784.

[*Knihá Jozefowa*], In: *Presspůrské Nowiny*, 9. 3. 1785, s. 152.

Literatura slovenská jest potřebná, a slouží k rozšíření známosti řeči německé. In: *Staré noviny literárního umění.* V B. Bystrici: vytištěné u Jana Jozefa Tumlera 1785/1786, s. 120–131.

Presspürské Nowiny, 1. 7. 1783.

Rozmlauwánj Josefa Druhého s Matěgem Prwnjm Korwýnus řečeným, w králowstvj zemřelých při přjtomnosti některých gjných Uherských králů držané. W Praze, wytisštěné Roku 1789.

Literatúra

Bartolomeides, L. (1990). *O slovanskej literatúre v Uhorsku, jej osudoch a výtvoroch v r. 1780 – 1800.* In: C. Kraus, *Kritika v slovenskom národnom obrodení (1780–1817).* Bratislava: Veda.

Bernacki, M., Pawlus, M. (1999). *Słownik gatunków literackich.* Bielsko-Biała: Park.

Beutel, A. (2006). *Aufklärung in Deutschland.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Brtáňová, E. (2012). *Pojmoslovie historie litterarie v reflexii regionálnych monografií Ladislava Bartolomeidesa.* In: *Na margo staršej literatúry. Zo žánrovej problematiky 11.–18. storočia.* Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV.

Constantin von Wurzbach. In: J. Richter, (1847). *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* 26. Theil. Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1874, s. 57–62.

Greif, S. (2013). *Literatur der Aufklärung.* Paderborn: Wilhelm Fink Verlag.

Hurban, J.M. (1847). *Slovensko a jeho život literárny.* In: *Slovenské pohľady*, diel 1., zv. 2.

Mrva, I. (2018). *Mária Terézia, vladárka a matka.* Bratislava: Perfekt.

Münz, T. (1961). *Filozofia slovenského osvietenstva.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Považan, J. (1990). *Bernolák a Bernolákovci.* Martin: Vydavateľstvo Osveta.

Reinalter, H. (2008). *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus.* Wien: Böhlau.

Richter, J. (1787). *Warum wird Kaiser Joseph von seinem Volke nicht geliebt?* Wien: Im Verlag Georg Philipp Wucherer.

Rosenstrauch-Königsberg, E. (ed.). (1988). *Literatur der Aufklärung 1765–1800.* 1. Aufl. Berlin: Volk und Welt.

Šmatlák, S. (1999). *Dejiny slovenskej literatúry II. (19. storočie a prvá polovica 20. storočia).* Bratislava: Národné literárne centrum.

Staré noviny literárního umění. V B. Bystrici: vytištěné u Jana Jozefa Tumlera 1785/1786.

Urválková, Z. (2017). *Dialogy Lúkiána zo Samosaty v souřadnicích českého literárního klasicismu.* In: D. Tureček, P., Zajac, a kol., *Český a slovenský literární klasicismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu.* Brno: Host, s. 272–301.

Wurzbach C. von (1874). Richter, Joseph. In: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* 26. Theil. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.

Zeyringer, K., Gollner, H. (2012). *Eine Literaturgeschichte: Österreich seit 1650.* Innsbruck: Studienverlag.